

Summary

O.V.Feshchenko

Some Aspects of the Experience to Have Exams in Ukrainian Schools in the Second Half of the 19th Century and the Early 20th

In this article the author reveals some aspects of the experience of the final exams as a form of control over the level of students' knowledge in different types of schools in Ukraine in the second half of the XIX century and early twentieth century. The author highlights the historical conditions in where certain organizational forms and methods of teaching and education of students, the introduction of control types over their educational achievements were appeared. It is pointed out in historical sources, official legislative documents, including «Provisional rules of Education» (1803), «Charters of schools and gymnasiums (1828, 1864, 1871 years), The position of the women's high schools and gymnasia of the Ministry of Education» (1870), and in magazines «Russian School», «Journal of the Ministry of Education», «Questions of history», «Pedagogy» and others. Nikolai Korf – a methodologist, an educational figure made a great contribution to start examinations in Ukrainian schools.

Key words: exams, Charter County schools and high schools, specialized college Council, province.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 373:091 (477)

О.Й.ФІЗЕШ,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Мукачеве)

Історико-педагогічне дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті другої половини XIX – початку XXI століття: основні підходи

У статті розглядаються особливості застосування основних підходів (системного, хронологічного, формаційного, цивілізаційного, синергетичного) здійснення історико-педагогічного дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті в другій половині XIX-початку XXI століття.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, системний підхід, хронологічний підхід, формаційний підхід, цивілізаційний підхід, синергетичний підхід, початкова школа, Закарпаття.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Трансформація суспільного устрою в Україні зумовлює зміни в культурі, освіті, духовному становленні підростаючого покоління, що потребує конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного навчально-виховного досвіду минулого, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз її розвитку можливий лише за умови розгляду освіти та шкільництва як динамічної системи та як структурного компоненту інших, більш складних, систем, що перебувають у тісних взаємозв'язках та залежностях. Адже, початкова школа не розвивається сама по собі, на її розвиток впливає чимала кількість найрізноманітніших чинників.

Аналіз досліджень і публікацій... Аналіз історико-педагогічних досліджень дає підстави стверджувати, що різноманітні аспекти освітніх проблем, розвитку теорії та практики навчання в закладах освіти другої половини XIX – початку XXI століття знайшли відображення в працях науковців: Н.Бібік, Л.Березівської, В.Бондаря, Л.Бондар, В.Василенка, Т.Васьковича, М.Вашуленка, Л.Вовк, М.Гриценка, Н.Дем'яненко, П.Дроб'язка, М.Євтуха, І.Зайченка, В.Кузя, В.Липинського, М.Лисенка, Д.Мазохи, Н.Побірченко, О.Савченко, С.Сисоевої, О.Сухомлинської, Б.Ступарика, С.Філоненка, А.Черкашина, М.Ярмаченка, Г.Ясницького та ін. Їхні дослідження мають узагальнюючий характер, де в комплексі розкриваються проблеми освітньої політики, загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, діяльність педагогів та громадських діячів.

Історія розвитку освіти на Закарпатті знайшла відображення у наукових розвідках М.В.Гомонная, І.Гранчака, Д.Данилюка, А.Ігната, В.Керечанина, М.Кляп, М.Кухти, М.Маляр, Р.Магочія, П.Ходанича, Д.Худанича та ін.

Однак проведений аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні в педагогічній науці недостатньо повно в історико-педагогічному аспекті розкрито генезу становлення та розвитку початкової школи на Закарпатті. Вже наявні дослідження з історії розвитку освіти та шкільництва на Закарпатті в переважній більшості стосуються історичних аспектів розвитку системи початкової освіти у різні історичні періоди або стосуються педагогічних проблем загальної середньої освіти. Здійснення цілісного історико-педагогічного дослідження організаційної структури

навчальних закладів, їх змісту навчання, здобутків, проблем, специфіки і традицій діяльності початкових шкіл різних історичних періодів на Закарпатті зумовлене потребою творчого використання національного досвіду в сучасних умовах розвитку початкової школи в одному з найбільш полікультурних регіонів нашої держави.

Важливе місце в історико-педагогічному дослідженні посідає питання визначення його теоретико-методологічних засад. Так, у контексті нашого дослідження теоретичними засадами виступають філософські концепції українських учених щодо трансформування освітніх систем (В.П.Андрущенко, А.В.Василюк, В.Г.Кремень, В.С.Лутай, А.А.Сбруєва, М.І. Романенко, Н.В. Щубелка); концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки українських учених (А.М.Бойко, В.І.Бондар, Л.Ц.Ваховський, Л.П.Вовк, Н.М.Гупан, Н.М.Дем'яненко, М.Б.Євтух, Т.К.Завгородня, С.Т.Золотухіна, Я.П.Кодлюк, В.С.Курило, Н.Г.Ничкало, Н.С.Побірченко, А.А.Сбруєва, О.В.Сухомлинська, О.А.Ярошенко) і російських (М.В.Богуславський, О.Н.Джуринський); загальнопедагогічні підходи до аналізу й висвітлення сучасних процесів розвитку освіти, зокрема українських (В.П.Андрущенко, В.І.Бондар, А.В.Василюк, І.Д.Бех, Н.М.Бібік, С.У.Гончаренко, В.Г.Кремень, Н.М.Лавриченко, В.І.Луговий, О.Я.Савченко, А.А.Сбруєва).

Формулювання цілей статтю... Мета публікації – аналіз та особливості застосування окремих підходів історико-педагогічного дослідження у вивченні історії розвитку початкової школи на Закарпатті другої половини ХІХ – початку ХХІ століття в контексті системних освітніх трансформацій.

Виклад основного матеріалу... Одним з ключових понять нашого дослідження, окрім поняття «початкова школа», є поняття «системна освітня трансформація». Відтак і методологія дослідження потребує добору таких підходів, які б могли найповніше висвітлити взаємозв'язок цих понять. Варто зазначити, що поняття «трансформація» як характеристика певних перетворень здебільшого розглядалося у контексті досліджень суспільно-політичних, економічних та соціальних перетворень у сучасному суспільному житті (О.Брусилівська, С.Катаєв, С.Кримський, І.Курас, М.Михальченко, В.Танчер, В.Степанко, Ю.Шайгородський та ін.).

Предмет означеної в нашому дослідженні проблеми поєднує процеси, що вивчають такі наукові дисципліни, як історія педагогіки, філософія, історія України та зарубіжних країн (Угорщини, Словаччини), що й спричинило добір міждисциплінарних наукових підходів. Ефективним для здійснення історико-педагогічного дослідження є комплексне застосування провідних теоретичних підходів та методів дослідження.

Важливого значення для проведення історико-педагогічного дослідження набуває системний підхід – «напряму у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем, ... спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину» [4, с.305]. Під час вивчення соціальних об'єктів, а початкову школу ми відносимо до таких, користуються системним підходом «і як теорією, і як методом пізнання» [9, с.537]. Ключовим поняттям системного підходу є поняття система – початкова школа, про що йшлося вже вище, яка може розглядатися з різних точок зору (цілі, структури, змісту, форм організації, управління), характеризується певним системоутворюючим параметром (початкова освіта) і завжди знаходиться у певному середовищі (суспільно-політичному, соціально-економічному, культурному), є підсистемою більшої системи (системи загальної освіти) і, навпаки, - в ній виділяються менші підсистеми, що в іншому контексті самі розглядаються як системи (цілі навчання та виховання, зміст освіти, методи навчання та виховання, форми організації навчання, управління).

На вагомість застосування системного підходу у дослідженні з історії педагогіки вказує і А.Василюк. «Системний підхід, – зазначає вона, – трактує школу як одну із підсистем глобального або локального суспільства. Ця підсистема поряд з іншими підсистемами «працює» на реалізацію суспільних цілей, зокрема реконструює культуру, готує кадри для потреб місцевого та регіонального господарства, прилучає людей до існуючих цінностей. Тобто «як підсистема вона повинна оптимально пристосовуватися до решти підсистем, які реалізують суспільні цілі, щоб діяти якнайкраще і не протилежно в стосунку до інших систем» [3, с.28]. Системний підхід до реформування освіти й до визначення її ролі в комплексних суспільно-економічних програмах повинен відображатися у національних програмах, доктринах, законах, звітах про стан та перспективи розвитку освіти, у документах міжнародних організацій тощо. А.Василюк також вказує на суперечність, що спостерігається у системному підході, а саме можливості пристосування школи до суспільства та пристосування людей до існуючих структур, якщо для них (тут: структур – О.Ф.) також характерною є змінність, викликана науково-технічною революцією й прогресом суспільного устрою. Спираючись на дослідження зарубіжних авторів А.Василюк формулює відповідь, зміст якої

полягає у «перенесенні цілей навчання та виховання зі змісту на психічну й фізичну диспозицію, на інструменти діяльності, на вміння пошуку інформації, а не на запам'ятовування самої інформації. Цьому може слугувати плюралізм цінностей і потенційна беззмістовність інструментального навчання» [3, с.28]. Разом із заувагами щодо системного підходу до освітніх змін, автор вказує на те, що системні реформи є найбільш динамічним типом освітніх реформ і мають глобальний характер. Такі реформи «націлені на зміни існуючої парадигми освіти, яка проникає у «внутрішню логіку» освітньої системи, а також освітньої політики. Системні реформи є наслідком і результатом політичних і соціально-економічних змін. Це тип глибоких реформ, який сягає до інституційних та організаційних змін, пов'язаних зі зміною зв'язків між освітньою та суспільною системами (наприклад, нова дефініція держави, децентралізація освіти, лібералізація ринку шкільних підручників, пристосування системи управління освітою до нової структури держави тощо). Системні реформи націлені на радикальну зміну контролю за якістю та ефективністю навчання, формування національних освітніх стандартів, відносин між освітою та ринком праці, зміни системи фінансування і управління сферою освіти, а також відповідної системи педагогічної освіти» [3, с.43]. Наскрізною ідеєю нашого дослідження є твердження про залежність тенденцій розвитку початкових шкіл на Закарпатті на кожному етапі його історичного розвитку від системи взаємозв'язків – освітньої політики урядів, громадсько-педагогічного руху, розвитку шкільної системи освіти, педагогічної науки тощо.

Невід'ємною складовою методології історико-педагогічного дослідження є хронологічний підхід, який дає змогу в чіткій послідовності простежити зміни початкової школи на Закарпатті та сприяє розробці періодизації її становлення та розвитку. Так, у хронологічних межах нашого дослідження ми виокремили такі історичні періоди, як період перебування закарпатоукраїнських земель у складі Австро-Угорщини (1847-1919 р.р.); Чехословацький період (1919-1938 р.р.); період Другої Світової війни (1939-1944 р.р.); радянський період (1944-1990 р.р.); період незалежності України (1991-2011 р.р.) Системний та хронологічний підходи у нашому дослідженні ми об'єднали в єдиний системно-хронологічний підхід.

Як вказує відомий вітчизняний філософ В. Андрущенко, «з точки зору філософії, освіта (і виховання) є трансформацією «духу епохи» [тут: підкреслення наше – О.Ф.] в структуру свідомості, світогляд, духовний світ, культуру і загальне ество особистості» [1, с.19]. З метою об'єктивного висвітлення досліджуваної нами проблеми впродовж великого проміжку часу – друга половина ХІХ – початок ХХІ століття - зумовило звернення до формаційного підходу (ґрунтується на універсальному розумінні історії, трактує всесвітню історію як єдиний лінійно-поступальний природно-історичний процес послідовної зміни суспільно-історичних формацій (К.Маркс, Ф.Енгельс). М.В.Богуславський вважає його провідним в історико-педагогічних дослідженнях, бо «об'єктивні фактори (соціально-економічні та ідеологічні) значною мірою визначали розвиток педагогіки, системи освіти в різні часи і в різних країнах, безпосередньо впливали на світоглядні позиції педагогічних мислителів минулого» [2, с.38].

О.В.Сухомлинська, авторка численних праць щодо методології проведення історико-педагогічних досліджень, не применшуючи ролі традиційного формаційного підходу в історико-педагогічних дослідженнях зауважує, що «дедалі більшого поширення набуває цивілізаційний підхід ..., за яким розглядається сукупність усіх форм життєдіяльності дитини (людини) тієї чи іншої цивілізації – матеріальних, ідейних, культурних, релігійних тощо. ... Цивілізаційні, як, ..., і формаційні концептуальні засади охоплюють, як правило, великі регіональні і часові відрізки й можуть бути адекватно застосовані в загальних, великих працях, що охоплюють значний період часу» [8, с.22]. Російський науковець О.Н.Джуриновський також підкреслює взаємодоповнення формаційного та цивілізаційного підходів одне одним, що означає підтверджує зв'язок «історії педагогіки з низкою основних соціальних формацій у межах тих чи інших цивілізацій з різноманітними культурними, етнічними, релігійними та іншими особливостями» [5, с.6].

Зважаючи на останні наукові дослідження, бачимо широке застосування синергетичної (від старогрецького «синергія» – який діє разом, співпраця, співдія) методології (М.В.Богуславський, А.В.Євдотюк, В.С.Лутай, М.І.Романенко). Не є виключенням й історико-педагогічна наука. Зокрема, М.І.Романенко, розглядаючи соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти, зазначає, що «синергетична методологія досить широко застосовується для соціальних досліджень. В сучасних умовах наука переходить на новий етап свого розвитку – постнекласичний. ... В якості об'єктів постнекласична наука розглядає відкриті складні (нелінійні) системи, здатні до самоорганізації. Синергетика виступає загальною методологією вивчення таких систем...» [7, с.30]. В.С.Лутай також розглядає синергетичну парадигму як найновішу філософсько-методологічну основу реформування освіти ХХІ століття, оскільки «відкриття в синергетичній науці того, що самоорганізація та прогресивна тенденція її розвитку є атрибутивними властивостями всіх складних відкритих систем, відіграє значну роль у становленні нової картини світу. А саме,

розкриття закономірностей такого розвитку дає можливість розглядати всі явища вищого рівня організації як ускладнення історично попередніх, а отже поступово ліквідувати ті прогалини, які мають місце в наших знаннях про основні галузі реального світу» [10, с.28]. Аналізуючи наукові праці російських учених (С.Курдюмов, Є.Князева, І.Пригожин), В. Лутай зазначає, що світ представляє собою певну послідовність суперечностей між деструктивним (таким, що розсіює, розмиває неоднорідності найрізноманітнішої природи) та креативним (того, що створює структури, народжує неоднорідність у безперервному середовищі процесів) началом. «Синергетична парадигма, - зазначає В. Лутай вимагає розглядати рух до відносної гармонії, до істини, до добра як певний позитивний результат розв'язання визначеної вище суперечності, а до хаосу, омани, зла – як регресивний. ... Тенденція до посилення в цій системі дії дисипативного начала, вихід її за межі певної міри у взаємодії з дією протилежного начала, призводить до ліквідації відповідної структури системи, перевпорядкування її елементів, тобто до хаосу ... це означає, що синергетика ввела в науку поняття хаосу, яке стало в рівень із поняттям закону, порядку, а також необхідною онтологічною, гносеологічною і соціальною категорією нової методології» [10, с.26].

Щодо застосування синергетичної парадигми при дослідженні освітніх систем цікавими є судження А.В.Євдотюк, яка визначає, що «освітні системи, реагуючи на зміни в навколишньому середовищі та адаптуючись до них, мають свою логіку і темпоритм руху, тому взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів і є ключем до напрямів, темпів і характеру змін у сфері освіти. ... Синергетична інтерпретація освітніх систем - відкритих систем, що розвиваються, ... привела ... до усвідомлення нелінійної причинності їх становлення та розвитку... синергетичне пояснення моделі саморуху відкритих систем доводить неможливість аналізу будь-якої еволюційної системи лише на основі теоретичного матеріалу, не знаючи, зокрема, внутрішніх причин і закономірностей, що породжують цю еволюцію. Отже, усякий еволюційний процес у відкритих системах супроводжується на всіх рівнях взаємопов'язаним синергетичним рухом.. » [6, с.7-8]. Таким чином, тільки синергетична модель може бути застосована до аналізу проблем розвитку і трансформації освітніх систем, що дасть можливість зрозуміти внутрішні причини та механізми їх виникнення й еволюції, рівень взаємодії освітніх систем із навколишнім середовищем, оптимальний режим їх функціонування, оцінити ступінь впливу, який здійснюють освітні системи на систему освіти загалом.

М.В.Богуславський також визначає синергетичний підхід як світоглядну позицію у трактуванні феноменів минулого, зокрема розглянемо деякі аспекти з подальшою їх адаптацією до нашого дослідження (у дужках):

– «гене́за педагогічного світогляду має свою внутрішню логіку, що не збігається (але своєрідно резонує) із зовнішніми детермінантами» (взаємодія держави та громадськості в процесі системних освітніх трансформацій початкової школи в умовах австро-угорського, чехословацького, угорського та радянського цивілізаційних періодів);

– «поліфонічність процесів, що є об'єктом пізнання (їх альтернативність, варіативність), виявленню в них нерозкритих чи недостатньо розкритих станів» (дослідження освітніх змін 1849 р., 1868 р., 1907 р., реформи початкової освіти 1919-1921р.р., періоду існування Підкарпатської Русі як незалежної держави 1938 р., зародження національної спрямованості початкової освіти в умовах радянської ідеології у другій половині 80-их р.р. ХХ ст., упровадження нових освітніх стандартів початкової загальної освіти 1991-2011р.р.);

– «виявлення і показ впливу окремих освітніх діячів на систему освіти, яка перебуває у стані нестабільності, що призводить до макрозмін» (роль керівників держави, педагогів, громадських діячів у системних освітніх трансформаціях початкової школи) ;

– «майбутній розвиток процесу – це не ретробачення і не передбачення, тобто не детермінується минулим і нинішнім..., майбутнє істотніше впливає на теперішнє, ніж минуле» (виявлення та узагальнення нами причин, характеру, наступності, результатів системних освітніх трансформацій початкової школи з метою їх врахування при проведенні освітніх змін» [2, с.37–38].

Висновки та перспективні напрямки дослідження... Таким чином, для здійснення наступного об'єктивного історико-педагогічного дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті другої половини ХІХ – початку ХХІ століття в контексті системних освітніх трансформацій можливе на основі використання системно-хронологічного підходу (дає змогу розглядати системні освітні трансформації як неперервний процес змін початкової освіти, її складових, що є взаємопов'язаними компонентами (структура, зміст освіти, організація навчально-виховного процесу, управління освітою, методи навчання) в єдності із суспільними та педагогічними змінами в різні історичні періоди, та розробити періодизацію реформування шкільної освіти в Україні; формаційно-цивілізаційного підходу (дає змогу розглядати зміни початкової освіти як лінійний процес (перетворення у складі послідовно змінюваних соціально-економічних формацій, епох (імперської, республіканської, радянської, національної) та нелінійний процес (перетворення в складі

самобутніх цивілізацій (угорської, словацької, русинської, радянської, української); синергетичного підходу (дає можливість зіставити та показати еволюцію і динаміку системних освітніх трансформацій початкової школи як інтегрованого, складного, суперечливого і хвилеподібного процесу, що здійснюється під впливом багатьох чинників і проявляється в різних цивілізаціях для установалення діалогічності, виявлення самобутності тих чи інших змін).

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрущенко В. П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Віктор Петрович Андрущенко // Філософія освіти XXI століття. Проблеми. Перспективи : зб. наук. праць. – Вип. 3. – К. : Знання України, 2000. – С. 17–23.
2. Богуславський М. Структура счасного історико-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–40.
3. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: Історія та сучасність : [моногр.] / Алла Володимирівна Василюк. – Ніжин : вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 340 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Джури́нський А. Н. История образования и педагогической мысли : учебн. для студ. высш. учебн. заведений / А. Н. Джури́нський. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.
6. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Антоніна Володимирівна Євтодюк. – К., 2002. – 21 с.
7. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.01 – філософія освіти / М. І. Романенко. – Дніпропетровськ, 2003. – 422 с.
8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
9. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. проф. В. П. Андрущенка. – [вид. 3-те, доповн.]. – Х. : «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с.
10. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття : [моногр.] / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К. : Педагогічна думка, 2007. – 352 с.

Анотація

О.Й.Физеши

Историко-педагогическое исследование развития начальной школы в Закарпатье второй половины XIX - начала XXI века: основные подходы

В статье рассматриваются особенности использования основных подходов (системного, хронологического, формационного, цивилизационного, синергетического) для исследования развития начальной школы в Закарпатье второй половины XIX – начала XXI века

Ключевые слова: *историко-педагогическое исследование, системный подход, хронологический подход, формационный подход, цивилизационный подход, синергетический подход, начальная школа, Закарпатье.*

Summary

O.Yo.Fizeshi

Historical and Pedagogical Research of Primary Education Development in Transcarpathia Region in the Second Half of the XIX Century – the First Half of the XXI Century: Basic Approaches

The article considers some peculiarities of use of main approaches (systematic, chronological, formational, civilizational, synergistic) to research primary education development in Transcarpathia region in the second half of the XIX century – the first half of the XXI century.

Key words: *historical and pedagogical research, systems approach, chronological approach, formational approach, civilizational approach, synergistic approach, primary school, Transcarpathia.*

Дата надходження статті: «1» жовтня 2013 р.

УДК [37:82-96]:930.2(477)»19»(045)

Т.В.ФІЛІМОНОВА,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(м.Київ)*

***Література з історії педагогіки в перше десятиліття Радянської влади на Україні
(за історіографічними даними Михайла Гордієвського)***

Стаття присвячена науково-педагогічній спадщині педагога Михайла Івановича Гордієвського, ім'я якого маловідоме. Висвітлено біографічні дані педагога, як багатогранного вченого, дослідника, громадського діяча, здійснено аналіз наукових розвідок, присвячених проблемам історії педагогіки в 1920-ті роки.

Ключові слова: *історія педагогіки, педагогічна система, історіографія, М.І.Гордієвський.*

Для істориків педагогіки цікавим, напрочуд плідним, наповненим пошуками, експериментами, новаторством є період початку ХХ століття – 1920-ті роки ХХ століття. Саме в цей період відбувається становлення національної системи освіти та виховання, націоналізація педагогічної